

HIVATALOS BÍRÁLÓI VÉLEMÉNY

K O M L Ó S I N É K N I P F E R Z S É B E T

Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache ***(A kisebbségi német nyelvváltozat szókészletének változásai)***

című akadémiai doktori értekezéséről

Komlósiné Knipf Erzsébet akadémiai doktori értekezése a magyarországi kisebbségi német nyelvváltozat szókincsének saját kutatások alapján elemzett változásait mutatja be. Általánosságban és előljáróban szeretném üdvözölni azt a tényt, hogy a különböző PhD, habilitációs és akadémiai dolgozatok hosszú sorában ismét egy igen színvonalas lexikológiai-dialektológiai tárgyú disszertáció született.

Az értekezés a német nyelv egy speciális, nyelvsziget helyzetben lévő, ún. kisebbségi változatának (*Minderheitensprache*) olyan alapvetően lexikológiai megközelítésű, de a kontaktusnyelvészet szempontjait is érvényesítő elemző leírása, amely az utóbbi két évtized hazai és nemzetközi szociolingvisztikai kutatási eredményeire támaszkodva sikeresen integrálja a magyarországi német dialektológia többek között Hutterer Miklós, Manherz Károly, Wild Katalin vagy Erb Mária nevével fémjelzett eddigi tudományos eredményeit is.

A szerző három korosztályban önállóan gyűjtött autentikus megnyilatkozások három-dimenzionális – területi, szociális, beszélő-központú – elemzését végezte el a szókészlet, a szókincsváltozás és a nyelvjárási szóalkotási modellek, illetve eszközök szempontjából. A magyarországi német nyelvközösség nyelvének ilyen mélyreható lexikológiai leírása pedig annál is jelentősebb, mondhatni nyelv- és kultúramentő feladat volt, mert – amint az a szerző eddigi kutatásaiból és jelenlegi munkájából is kitűnik – e csökkenő beszélőszámú, napjainkban igen heterogén, erőteljes akkulturációs és asszimilációs folyamatoknak kitett és államnyelv dominanciájú nyelvközösség nyelvállapotának még időben történő rögzítése, dokumentálása nem csupán a magyarországi német kisebbség számára fontos, hanem a többségi nemzet számára is, amely az évszázadok során gazdasági, kulturális, nyelvi szempontból is nagyon sokat köszönhetett és köszönhet ma is Magyarország második legnagyobb nemzetiségének. Tágabb, európai

dimenzióból nézve pedig e munka egybevág a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának* alapelveivel, amelynek fő célja, hogy támogassa, őrizze az Európában beszélt helyi és kisebbségi nyelveket.

A dolgozat a rövidítések, az átírással kapcsolatos magyarázattal, a nyelvi informátorok adatainak felsorolásával indul. Ez utóbbival kapcsolatban felvetném azt a kérdést, hogy az érdeklődő olvasó szempontjából nézve talán érdemes lett volna az adott informátor mellett már itt megadni a rá vonatkozó összes adatot kódolva. A nyelvi korpusz gyűjtésének helyszíneit bemutató térképmelléklet szintén megkönnyíthette volna az olvasó dolgát, különösen, ha az adott esetben külföldi (osztrák, német, svájci stb.).

A tényleges disszertáció hat nagy fejezetből áll, melyet az összefoglaló-kitekintő 7. fejezet és egy bőséges bibliográfia zár. A dolgozat felépítése világos, logikus. Az első fejezet az elméleti háttér leírását tartalmazza. A 2., 3., 4. fejezetek az elemzés terminológiai, módszertani háttérét világítják meg. Ezek közül a 2. és a 3. fejezet nagyjából egyforma terjedelmű (23 és 21 oldal). A 4. fejezet sokkal hosszabb (38 oldal), de az itt taglalt elméleti problémák súlya indokolja ezt a látszólagos aránytalanságot. Ezekre az elméleti, módszertani alapozó fejezetekre különösen jellemző az egész dolgozat egyik legfőbb érdeme, a megállapítások, feltevések mögött meghúzódó és kiváló szakirodalmi tájékozottságról tanúskodó adatoltság.

Fontos momentumként értékelhető, hogy a jelölt a 4. fejezetben a nyelvváltozás okait vizsgálva saját kutatásain alapuló, négy csoportot megkülönböztető tipológiát alkotott és alkalmazott. Meg kell azonban jegyezni, hogy az első két csoport (külső kontaktus által indukált nyelvváltozás és nyelvveszteség által kiváltott nyelvváltozás) között a különbség nem minden esetben könnyen belátható: lásd a (23) példa *betonozás* és a (25) példa *szerelő* szavait.

Az első négy fejezettel kapcsolatban a szociolingvisztikai, dialektológiai és kontaktusnyelvészeti szakterületeken – többszörös okokból is – csak kevésbé jártas bírálóban az alábbi néhány kérdés, észrevétel fogalmazódik meg:

1. Milyen szempontok, lehetőségek vagy korlátok vezették a szerzőt az informátorok kiválasztása során? Azok életkori megoszlását vizsgálva ugyanis – és extrapolálva a számokat – megállapítható, hogy az első két vizsgálati időszak-

ban végzett gyűjtésnél általában az „idősebb”, 50-60 éves generáció dominál (9/7, 9/8) és csak a 2000–2003 közötti periódusban van többségben a 40-50 éves középgeneráció (10/7). Meglepőnek tartottam az igazán fiatal informátorok (egyetemisták, munkakezdők), vagyis a „DaF” generáció jelenlétének hiányát, ami talán még tovább árnyalhatta volna a képet. Van-e ennek valami magyarázata?

2. Tényleg nyelvvésztről, nyelvváltásról beszélhetünk-e a kisebbségi nyelvváltozat fejlődésdinamikájában? Az iskolai úton elsajátított német standard nyelv mennyiben jelenthet kiutat, hasznos stratégiát e tekintetben?
3. Változik-e, tompul-e a helyzet a stigmatizáció szempontjából vagy ez továbbra is fennáll?
4. A 69–70. oldal két táblázata azt mutatja, hogy 1960 óta folyamatosan nő (majdnem megnyolcszorozódott) a magukat német nemzetiséginek vallók száma, ugyanakkor az anyanyelvet használók száma majdnem egyharmaddal csökkent. Van-e valamilyen magyarázat erre az ellentmondásra vagy az ellentmondás csak látszólagos?
5. A keveréknyelvi jelenségeknél látszik-e valamilyen markáns, statisztikailag is értékelhető kulturális, szociálpszichológiai vagy nyelvészeti (onomaszológiai?) tendencia arra vonatkozólag, hogy milyen magyar szavak kerülnek be a német nyelvű diskurzusba? A *kirándulás*, *ápolónő*, *biciklizni*, *babakocsi* főnevek vagy a *borzasztó* (*schwer*), *bizony* határozó és módosító szavak használata meglepőbbnek és kevésbé magyarázhatónak tűnik talán, mint az államnyelvhez kulturálisan jobban kötött, kontaktusnyelvi *szakszervezet*, *beadvány*, *gázleolvasás*, *kultúramenedzser* stb. lexémák beépülése. És mi magyarázza a *geöntött* (p. 90) típusú igei szerkezetek megjelenését?
6. Van-e arra nézve részletesebb vizsgálat, hogy az új technológiák (mobiltelefon, internet) és az új tudományos irányzatok szókinccse melyik nyelvi változatban rögzül?

Az értekezés magját a területileg jól definiált magyarországi kisebbségi német nyelv szókinccsében végbemenő változás jelenségeit taglaló 5. és 6. fejezetek alkotják, ame-

lyek a tárgynyelvi adatok elemzését és azok eredményeit mutatják be – írásos dokumentumok és meglévő tájszótár híján közvetlenül az informátoroktól nyert nyelvi adatok és azok kiértékelése révén. Kiemelendő, hogy a szinkron alapú elemzést számos esetben diakrón szempontok is árnyalják. A fejezet egyik fontos és helytálló megállapítása, hogy a nyelv szókészlete egyfajta önszabályozó rendszerként működik, amelyben a természetes és meglehetősen dinamikus erodálódási folyamatok mellett jelen van a rendszer funkcióképességét biztosító és a lexikai deficitek pótlását célzó új elemek megjelenése is létrehozván így az ún. dinamikus stabilitást.

A szóképzés eseteit bemutató 6. fejezet kiemelkedően differenciált és jól adatolt kategóriákat állít fel a hozzájuk tartozó számos illusztrációs példával.

Néhány apróbb megjegyzés, kérdés e két fejezettel kapcsolatban:

1. A 136. oldalon a pfalzi dialektus Post (1989) nyomán idézett francia eredetű kölcsönszavaival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a dolgozat előző bekezdésében írtakhoz hasonlóan közülük több is a német dilaktuson keresztül honosodhatott meg a magyarban (*trancsíroz, lamentál, lavór* stb.). A magyar etimológiai szótárak szerint azonban a *szekál* (*sekieren*) szó azonban nem franca eredetű, hanem olasz, és ezt a tényt látszik megerősíteni az is, hogy a franciában nem ismert az ehhez a szóhoz alakilag és jelentésben közel álló szó. De ez az apró tévedés természetesen nem a disszertánsnak hanem az általa idézett forrásnak (Rudolf Post) róható fel.
2. A (45) vagy a (49) példasorban (*s igazolás, s táppénz, s kérvény, e/r távirányító, e bankszámla, e iroda, s engedély* stb.), de általában is, mi határozhatja meg dominánsan a magyar elem nemét: a német megfelelő végződése vagy a magyaré vagy egyik sem?
3. Kommunikatív formulákról, helyzetmondatokról külön fejezetben ír a szerző (5.3.2), ugyanakkor a klasszikus frazeologizmusokról, vagy a népi mondókákról – egy-egy példát leszámítva (*der Dachdrapp geht*) – valójában semmit sem olvashatunk. Lehet-e ennek oka az, hogy ez a típusú anyag eleve nem került be a gyűjtésbe, esetleg nem is nagyon létezik (ami persze újabb kérdéseket vet fel), vagy egyszerűen a szerző szubjektív, de érthető döntése volt, mert elem-

zésük szétfeszítette volna a dolgozat kereteit. Mindenesetre egy részletesebb indoklást szívesen olvasott volna a bíráló.

Az 7. fejezet a dolgozat célkitűzéseinek és eredményeinek egy akadémiai doktori disszertációhoz méltó részletes, jól átgondolt összefoglalását tartalmazza, amelyet gondolatébresztő kitekintés követ.

A disszertáció szépen megszerkesztett, lenyűgözően pontos és bőséges – 28 oldalas – bibliográfiával zárul.

A dolgozat nyelvi megfogalmazására, stílusára valóban ráillik az „élvezetes értekező” jelző. Formai megszerkesztése kiváló, könyvszerű, pontatlanság vagy az egyéb gépelési hiba – pl. *kaptem* a feltehetően helyes *kaptam* helyett (56. oldal), a 23. példában a *domols* (*damals*) szó kihagyása a standard német változatból (104. oldal), a záró kerek zárójel elhagyása a (178), (179) és (180) példák fordításában, hogy csak néhány apró példát említsek – alig található benne.

Összefoglalva: Komlósiné Knipf Erzsébet hosszú idő óta nagyon elmélyülten foglalkozik témájával, amelyből számos publikációja is született. Disszertációja biztos módszertani megközelítésen, kitartó energiát követelő, igen gazdag publikációkban megtestesülő egyéni kutatásokon, alapos mikroelemzéseken alapuló, legjobb ismereteim szerint hiteles adatokat tartalmazó munka, amelynek tudományos eredményeit meszesemenően elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, mivel azok gyarapították a tudományszakot és hozzájárultak annak továbbfejlődéséhez. Az értekezés nyilvános vitára való bocsátását és a disszertáció elfogadását melegen javaslom.

Budapest, 2012. november 12.

Dr. Bárdosi Vilmos
egyetemi tanár